

УДК 821.161.2

С. М. Хронюк,
аспірант

(Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)
malyutasvetlana@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ОБРАЗІВ ВЧИТЕЛІВ ТА НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ШКОЛІ У ТВОРАХ І. ФРАНКА ТА С. ВАСИЛЬЧЕНКА

У статті основну увагу звернено на сатиричний характер творів із шкільного життя демократичного кола письменників І. Франка і С. Васильченка та простежено природу і особливості цієї сатири. Головне завдання публікації полягає у розкритті специфіки художньої реалізації митцями діяльності сільського вчителя в соціальному плані. Змальовано сатиричний струмінь в оповіданнях письменників-педагогів, який розвінчує існуючий суспільний лад, що поставив народного вчителя у нестерпні життєві умови. Досліджено як за допомогою комічних гумористичних і сатиричних прийомів та засобів майстри слова спромоглися в своїх новелах художньо гостро критично відобразити важливі освітні проблеми і засобами сатири оригінально розвінчували потворні типові явища з життя школи, що гальмували розвиток навчально-виховного процесу в самодержавно-бюрократичній системі освіти на зламі століть.

Творчі здобутки українських прозаїків кінця XIX – початку XX століття стали якісно новим етапом в літературі, збагативши її новими темами, стильовими напрямками. Значних художніх результатів досягли у своїх творах митці, що висвітлювали проблеми освіти та народних вчителів. В їхніх новелах виразно посилювались викривальні мотиви. Злободенність тематики творів впливала із трагічного становища узагальнених глибинних проблем української суспільної ситуації на зламі століть. Об'єктом змалювання все частіше було сатиричне розвінчування ненормальностей соціального ладу, недосконалої системи освіти, тяжкої праці та гіркої долі сільського вчителя. Свідченням цього є низка оповідань письменників-педагогів Т. Бордуляка, І. Франка, М. Коцюбинського, О. Маковея, Л. Мартовича, Д. Марковича, С. Васильченка та інших, в яких сатира виступає як важливий художній елемент твору. Вістря сатири у своїх новелах прозаїки спрямовували проти керівної верхівки, яка правила організації народної освіти в країні в умовах самодержавного ладу, а також нерідко висміювали і самих учителів, викладання яких було результатом такої системи управління, при якому, як писав С. Васильченко, вчитель "не діяч народний, а мізерний наймит, раб бюрократичного строю" [1: 293-294].

Для української белетристики на межі епох вчительська тема була однією із провідних і злободенних. Закономірним було звернення до неї саме прозаїків з педагогічною освітою, адже матеріал для художнього осмислення вони черпали безпосередньо зі спостережень свого вчителювання на селі. Беручись за шкільну тему, вони прагнули сказати правду про сумні учительські будні, про умови праці тогочасного учительства та його політичний статус.

У тих новелах, де звучить "шкільна" тема, одним із домінуючих є образ вчителя, до творення якого митці підходять по-різному. Письменники-просвітителі О. Кониський та Б. Грінченко у своїх творах змальовували педагогів інтелігентами-сподвижниками просвітницької праці для народу, акцентуючи увагу на відтворенні системи освіти в тогочасній Україні, яка була спрямована на знищення українського народу як нації. На відміну від їх однодумців, письменники іншого табору загальнодемократичного спрямування І. Франко та С. Васильченко по-своєму трактували образ чесного трудівника народу. Вони заперечували образ інтелігента-вчителя, який, як говорив С. Васильченко, "гуляє по сторінках газет і журналів, а другий, реальний вчитель "темний, нікому невідомий, десь у глухому селі тоне в грязі сірого, убогого життя" [1: 22]. Митці зуміли реалістично відтворити діяльність сільського вчителя в соціальному плані, зображуючи його безправність, пригніченість і нерідко моральне убожество, які були наслідком соціально-економічних та політичних умов. Тому не випадково в ряді реалістичних малюнків майстрів слова присутній сатиричний струмінь, який розвінчує існуючий суспільний лад, що поставив народного вчителя у нестерпні життєві умови.

Вивчаючи літературну творчість І. Франка, ми знаходимо багато спільного з висловлюваннями С. Васильченка. В різних територіальних регіонах України обидва письменники однаково вели непримиренну боротьбу проти реакції з усіх питань суспільно-політичного і культурного життя. Працюючи в одному напрямі, вони докладно характеризували умови роботи школи і безправного становища сільського вчителя, що перебував в залежності від місцевого начальства. На їх думку, педагог – це не чиновник в галузі освіти. Він має бути тактовним щодо учнів, поважати їхню гідність. Успіхи в роботі вчителя залежать від його підготовки до педагогічної діяльності. Від нього залежить також те, чи будуть учні охоче вчитись. Висока ідейність і патріотизм, чесність і правдивість, працьовитість і безмежна любов до дітей – таким вони хотіли бачити справжнього вчителя. Прозаїки вважали, що бездушність у ставленні до вихованців несумісна з високим званням педагога.

На сьогодні є немало критичних праць, присвячених дослідженню сатиричної творчості вищезазначених письменників. Ідейно-естетичне багатство прози українських митців, в якій елемент

сатири є вирішальним або досить значним компонентом художнього твору, схарактеризовано в узагальнюючих працях Н. Л. Калениченка "Українська література кінця XIX – початку XX століття. Напрями, течії", Ф. М. Білецького "Українська сатира кінця XIX – початку XX століття. Проблема ідейно-художньої своєрідності прози", "Індивідуальні стилі українських письменників XIX – початку XX століття".

В запропонованій публікації зосереджено увагу на аналізі сатиричної прози І. Франка та С. Васильченка. Незважаючи на наявність окремих праць, присвячених дослідженню сатири у творчості зазначених авторів, на сьогодні ще немає синтетичної роботи, в якій би об'єктивно аналізувалось сатиричне зображення образу вчителя, що і зумовлює **актуальність роботи. Метою цього дослідження** є соціально-психологічна манера сатиричного змалювання образів вчителів у прозі на зламі століть. Об'єктом аналізу запропонованої статті є ряд творів відмічених письменників із шкільного життя.

Чимало зразків гострої соціальної сатири художньо зафіксовано у прозі про школу І. Франка. Художньо довершеними творами цього ряду є його натуралістичні студії "Грицева шкільна наука" (1883), "Оловець" (1879), "Schonschreiben" (1884), "Отець-гуморист" (1903).

Бездоганний знавець народного життя, він завжди жваво відгукувався на актуальні проблеми сучасності, порушував їх у своїх новелах. Скрупульозно і майже документально колоритними сатиричними барвами автор передає в них дух суспільно-історичного становища Східної Галичини останньої третини XIX століття, розгортаючи при цьому реалістичні образи українських так званих псевдоінтелігентів. Події далекого минулого, свідком яких він був сам, стають для письменника-педагога основним матеріалом його творів. "Про свої новели скажу тільки одно, – відзначав Франко, – що майже всі вони показують дійсних людей, котрих я колись знав, дійсні факти, на котрі я дивився або про котрі чув від свідків, малюють крайобрази тих закутків нашого краю, котрі я, як то кажуть, переміряв власними ногами. В такому розумінні всі вони частки моєї автобіографії" [8: 251-252].

Закономірним, отже, видається, що об'єктом сатири Франка стала державно-бюрократична система Австро-Угорщини, під владою якої перебувала західна частина України. Колоніальна політика австрійського уряду викликала іронічне ставлення митців до живої дійсності, що історично обумовило активний розвиток української сатири на зламі двох століть. З плином часу галицьке суспільне та культурне життя дало письменникам численні приклади таких явищ, до яких вони постійно виявляли гостро критичне ставлення. Тому не випадково у своїх творах публічному висміюванню він піддав австро-цісарську монархію з її реакційною політикою і сили, що підтримували існуючі порядки. Австро-угорські колонізатори в особі старост, жандармів, шкільних інспекторів переслідували навчально-виховний процес і кращу національно свідому частину вчительства Галичини. Урядові чиновники в галузі освіти робили все, щоб відокремити вчителя від народу, обмежити його діяльність рамками школи. Їм вигідно було, замість провідника знань і справжнього вихователя підростаючого покоління, мати чиновника від науки, який захищав би консервативні методи виховання. Такими учителями стали представники духовенства, які своєю методикою намагалися одурманювати свідомість дітей. Огиду і презирство викликають у читачів Івана Франка виведені ним образи таких педагогів. У його творах підкреслюється злочинна роль клерикалів у денационалізації українського народу.

Митець критикував антинаукові методи навчання псевдопедагогів в сучасній йому школі, використовуючи при цьому в низці оповідань гумор і сатиру. У своїх полотнах із життя так званих "вчителів" автор-оповідач не стільки гумористично розважає читача, скільки примушує його замислитись над життєвими проблемами та конфліктами, що викликають "сміх крізь сльози".

У сатиричному світлі вимальовує прозаїк численних представників клерикальної інтелігенції (телесницьких, вальків), викриваючи їхню душевну убогість, примітивність та антипедагогічність їх навчання і виховання. Через змалювання образів учителів він нищівно таврує тогочасну, ненависну йому, шкільну систему, в якій превальовали дискримінація вихованців, повний відрив знань від життя, догматизм, заперечення вільнодумства учнів, їх всебічного розвитку, релігійне насадження, муштра і жорстока палична система. І. Я. Франко у своїх публікаціях писав: "Науку подають у теперішніх школах не для того, щоб образовати і навчити робітника потрібному і людському знанню, але тільки на те, щоби виховати з нього підданого, щоби вмовити в нього покірність теперішнім, несправедливим порядкам і утвердити його в темноті" [3: 19: 60]. Він рішуче засуджував такі учбові заклади, що калічили душу підростаючого покоління, вбивали в них природні здібності, кращі людські якості, після яких вихованці ставали "неробами та слугами теперішнього несправедливого ладу, п'явками народними" [4: 59].

Так, риси таланту письменника в змалюванні жадливої конкретної дійсності виявляються в оповіданні "Schonschreiben". У ньому І. Франко іронічно змальовує викладання в нормальній школі отців василіян в Дрогобичі, яка була під владою Австро-Угорщини. В початковій міській школі предмети викладали ченці, лише в другому класі, який налічував 85 учнів, учителем каліграфії був колишній економ. З почуттям неприхованої огиди зображає оповідач образ учителя "красного писання", в якому уособлює характерні риси тогочасної антинародної системи навчання і виховання.

В глузливому тоні через опис портрета "педагога" автор розкриває його характер: "Се був середнього росту чоловік, з коротко обстриженим волоссям на круглій баранячій голові, з рудими короткими вусами

і рудою гішпанською борідкою. Його широке лице і широкі, міцно розвинені вилиці враз із великими, на боки повідгинаними ушима надавали йому вираз тупої упертості й м'ясоїдності. Невеличкі жаб'ячі очі сиділи глибоко в ямках і блимали відтам якимось злобно та неприязно" [5: 2: 120]. Така, явно комічна портретна характеристика і ряд гіперболічних порівнянь, що їх використовує прозаїк, зумовлюють гумористичне сприймання образу.

Цей "учитель", який немає й елементарної педагогічної підготовки, навіть на уроках почуватися економом, з презирством ставиться до своїх учнів, бідних сільських дітей. Для них "година "красного писання" страшна...не так самим предметом, як радше особою вчителя" [5: 2: 119], перед появою якого вони починали дрижати. Вся мудрість його навчального процесу зводилась до написання на дошці різних букв і зворотів без будь-якого логічного зв'язку. Письменник саркастично засуджує діяльність "учителя", який своєю методикою перетворює процес навчання на суцільний ланцюг побоїв, застосовуючи при цьому особливе знаряддя покарання – тростину.

Пан Валько без кінця принижує гідність "хлопських" дітей, намагається виховати з них покірних рабів, адже вступитись за них було нікому. Його не спинило і мимовільне побоювання за свій вчинок, коли сильно побивши одного з учнів, спочатку дуже злякався, адже вже тоді у дрогобицькому суді були процеси з приводу побиття міщанських і панських дітей. Але страх тирана продовжувався лише мить і він відразу заспокоївся, дізнавшись про його походження (хлопський син). "Тільки в серці хлопського сина він не пішов гладко, а стався першим насінням обурення, погорди і вічної ворожнечі проти усякого неволення та тиранства" [5: 2: 124] – це висловлювання письменника є стихійним протестом проти прогнилої шкільної освіти в австрійській монархії, що калічила дитячі серця в процесі становлення людського характеру, де формуються перші враження про добро і зло.

Учитель-економ перетворює у знаряддя своїх дій навіть учнів, які повністю від нього залежали і розуміли своє безправне становище. Так, товариші-посіпаки виконують волю Валька і ведуть "на градус" свого однокласника жидка Йонка. Виконує обов'язки перед "вихователем" і цензор – учень, якого він, як уїдливо підкреслює автор, вибрав з-поміж старших і найдужчих в класі.

Присутній у новелі і "сміх крізь сльози". В знижено-комедійному плані малює Франко сцену розмови професора з учнем-"жидком". Замість співчуття з облич школярів лунає глузливий сміх. У цьому інциденті вбачається тонкий психологічний аналіз автора: нелюдське поведіння породжує жорстокість.

Сатиричне викриття дій учителя-садиста у творі не безпосереднє, а опосередковане – через призму сприймання малого Мирона. Окремий епізод з біографії школяра (в житті – самого Франка) відтворюється через дитячу психологію. Упродовж всього оповідання відчуваються авторські емоції, його суб'єктивне ставлення до зображуваного. Для характеристики персонажа учителя оповідач постійно підкреслює якусь рису, яка найповніше розкриває внутрішню суть героя і водночас робить цей образ типовим в пореформеній дійсності.

Подібним чином йде відтворення безкарних збиткувань над учнями морально звиродненого вчителя-єзуїта і у творі "Отець-гуморист" І. Франка. Художню основу новели складає іронічне викриття навчального процесу учителя польської, української, німецької мов, арифметики і співу в третьому класі Дрогобицької василіянської нормальної школи отця Софрона Телесницького. Цинізм жорстокого тирана відчувається вже з його портретного змалювання. За допомогою різноманітних художніх засобів: яскравих епітетів, порівнянь автор глузливо характеризує вчителя-самодура: "висока, худа, дошкувата фігура з широким, видовженим якимось наперед, мов конячим, лицем, чорним, мов шітка, наїженим волоссям, низьким чолом, широким ротом та недбало виголеним підборіддям, на якому видно було стернянку чорного, твердого волосся. На фігурі чорна ряса, переперезана чорним широким поясом... Лице фігури робило якесь жалісливе враження не то голодного, не то хорого чоловіка. Джерела веселості, тої, що пливе з доброго, чоловіколюбного серця... в лиці...ми не завважили не сліду" [5: 2: 460]. Він входив до класу "мов укротитель диких звірів у клітку", а караючи учня, "скавав довкола грішної душі", "реготав, мов божевільний". Цей учитель у чернечій рясі так вперше привітав учнів: "Я тут господар класу! Пам'ятайте собі. На моїх годинах маєте лиш тоді сміятись, коли я вам скажу, і тоді плакати, коли я вам скажу" [5: 2: 461]. Автор художньо кепкуючи, вимальовує людину-садиста, для якої знущання від фізичних і душевних страждань учнів є справжньою насолодою. Австрійська шкільна система з її реакційними рисами прирікала педагога на моральне і духовне падіння, перетворювала його в бездушну істоту, послухне знаряддя властей.

Із твору перед читачем постає реальна типова картина "методики викладання" проавстоугорських учителів. Так, учитель-неук не мав ніякої відповідної педагогічної підготовки: допускав елементарні помилки в граматиці, відчував труднощі у розв'язуванні нескладних арифметичних задач. У класі своїм шулічим поглядом постійно вибирав собі чергову жертву і викликав відповідати найбільше тих, хто мав переляканий вираз обличчя і в кого малювалося на лиці нечисте сумління. Опитуваних учнів, а їх зазвичай було відразу по десять-дванадцять, муштрував доти, поки всі не скуштують його славнозвісної тростини. Під час читання вишукував помилки і намагався якнайбільше зробити їх карикатурними, висміював і дражнив так, що школярі просто втрачали голос. Під час уроку стояв його "дикий, майже

ідіотичний регіт" та "людоїдська дотепність". Такі педагогічні вправи впродовж цілого навчального року призводили до того, що учні тупіли від страху, "трапили пам'ять вивченого" [5: 2: 469]. Франко нищівно доводить, що така система виховання приглушує здорові людські почуття: "інші хоч і вміли, але...тратили віру в себе" [5: 2: 469]. Як показують наведені вище уривки з оповідання, автор не просто саркастично об'єктивно фіксує події, присутність його особи відчувається впродовж всього твору.

Письменник в новелі називає отця "гумористом", – звідси і влучна назва, яка набуває у творі переносного значення. Але гумор Франка розуміється не в прямому, а в переносному значенні. Гумористичне зображення тут має сатиричний підтекст. Елемент сатири в поясненні автором значення гумору вчителя-самодура проявляється, насамперед, у використанні системи художніх тропів: "...Єдиним елементом гумору о. Телесницького була іронія, той гризький план, що тече з жовчевого успособлення, з невдоволеної, чимось покривдженої або упослідженої вдачі, з хорого організму або з хорої душі...гумор о. Телесницького – то не для нас страва, що в ньому криється щось таке, як той демон, що нічню кидається під ноги пішохода і звалює його на землю або стромляє кимаччя між колеса біжучого воза, щоб або віз перевернувся, або колесо зламалося. Сей злобний, оприскливий гумор, що вибухав радістю лише тоді, коли хтось із нас сказав дурницю, не піднімав наших дитячих душ, але здавлював, гальмував та душив їх" [5: 2: 462]. "Гумор" тирана уособлює всю соціальну систему в австрійській монархії, що породила такі типові жажливі явища. Кульмінаційним моментом несамовитого знущання під час езекуцій було закатування учителем-садиством до смерті учня Волянського лише за те, що він був з простої бідняцької сім'ї. За такий вчинок його не лише не було покарано, як і Валька, а призначено...проповідником в монастирі, що доводить повне свавілля в реакційній системі освіти. І не випадково, бо саме такого типу люди потрібні були, щоб тримати народ в покорі. Своє обурення з приводу цього оповідач-письменник втілює у формі публіцистичного відступу: "Нехай вони п'ятном нестерпної ганьби та прокляття впадуть на його пам'ять, і на тих, що поставили та толерували його на тім становищі, і на всіх тих, що вчительство трактує як жорстоку іграшку та задоволення своїх інстинктів, а не як велике діло любові, терпеливості й абнегації" [5: 2: 486].

Змальовуючи у своїх творах вчителів-неуків на зразок Валька і Телесницького, Франко спирався не тільки на спогади з часів свого дитинства, а й на численні повідомлення галицької преси, зокрема – про дискусії в сеймі, де багато говорилося про вчителів, які не мали ніякої педагогічної підготовки. Він показує, що у школах працювали переважно люди, далекі від педагогіки і потреб народної освіти: колишні економи ("Schonschreiben"), представники духовництва ("Отець-гуморист"). Таким чином, в ряді своїх творів він акцентував на відірваності галицької інтелігенції від народу, їдко висміював її безкультур'я, кар'єризм, плазування перед можновладцями.

Письменник реалістично змалював і типи педагогів освічених, тих, що закінчили вчительські семінарії. Щодо цього цікаві його оповідання "Оловець" та "Грицева шкільна наука".

Брак кваліфікованих учителів, нікчемність та примітивність методів навчання у початковій школі яскраво іронічно висміяно в оповіданні "Оловець". В ньому прозаїк реалістично змальовує діяльність пана професора та рішуче протестує проти тілесних покарань, які він практикує. З гострим сарказмом автор атестує тип такого звороднілого до карикатури інтелігента, який мало чим відрізняється від Валька і Телесницького. Зазначає, що він приходив у клас дуже часто п'яний, шмагав різкою учнів, до дітей не мав ніякої поваги, адже вони вихідці з бідних сімей. Оповідач зауважує, що вчитель хоч і закінчив учительську семінарію та мав відповідну професійну підготовку, але його викладання мало чим відрізнялось від викладання учителів-неуків. Викриваючи антипедагогічну суть такого представника інтелігенції, письменник приділяє увагу індивідуалізації мови персонажа, в уста якого вкладає лайливі слова на адресу школярів: називає їх не інакше, як "лобуряками", "голодранцями", "розбійниками", "пороссячою почеревиною".

Франко піддавав гострій критиці стан вивчення окремих дисциплін у системі початкової освіти. Для характеристики примітивної "методики" навчання рахунків професора письменник часто вдається до сатирично-експресивних слів та виразів. Так, у творі наведено факти такої нікчемної системи навчання, яка зводилась до простого написання різноманітних цифр: "Тота висока і страшна наука відбувалася таким способом, що професор викликував одного до таблиці, казав йому там писати крейдою цифри, а всі інші хлопці мусили ті самі цифри писати на своїх зошитах. Професор раз у раз ходив коло лавок, заглядаючи то тут, то там до зошитів, чи всі пишуть і чи так пишуть, як належиться" [5: 2: 110-111]. Якщо написане не задовольняло "педагога", він розпочинав процес виховання: "Ах ти, тумане, а ти як крейду держиш? Лівкутом будеш писати, га?.. Ах ти, пороссяча почеревино, то ти не знаєш, як пишеться п'ять?" [5: 2: 111-112].

Не кращими змальовані методи навчання письма. Автор звертає увагу і на те, чим писали учні. Він акцентує, що вони писали гусячими перами. А таке перо "страшно капало, бризкало і порскало під натиском...руки" ("Оловець"), від чого букви виходили товсті, викривлені, брудні. Олівцями, що тоді дорого коштували, користувалися тільки деякі учні заможних батьків. Отже, уроки каліграфії були справжньою мукою для дітей. Таким виглядав один з уроків, зображений Франком в оповіданні "Schonschreiben": "Валько взяв у руки крейду, приступив до таблиці, розмахнувся і почав писати. Зразу

писав тільки букви, малі й великі, самоголосні й суголосні, без ніякого, впрочім значіння... вичерпавши таким способом свою мудрість, показавши вповні своє знання красного писання в численних викрутасах та довгих, як світ, і рівних, як ковбаси, хвостиках, Валько положив крейду, відступився, зирнув ще раз з уподобою на записану таблицю і відтак, обернувшись до трепечучого класу, крикнув грізно: "Писати!". Фіксуючи техніку такого "красного писання", оповідач з неприхованою іронією підсумовує науковий рівень "вчителя" Валька: "Його наукова діяльність в тій хвилі скінчилася". У ньому він уособлює методику навчання письма в народних школах Галичини в кінці XIX – на початку XX століття, мета якої була – набивати голови учнів нікому не потрібними "премудростями".

Покарання бездушного вчителя за названі "премудрості" завжди закінчувалося побиттям широкою лінійкою не лише рук, але й обличчя школярів (як це було в головного героя). Жорстоко зганяє злість "педагог" і на учневі Степанові Леськовому (згубив олівець і на уроці не писав), бо посварився з його батьком. Закатований хлопець важко хворів два тижні. Письменник змалював пана професора безкровною істотою і на його прикладі показав, що такі факти фізичних покарань, які були типовими і безнаказаними, мали місце практично у всіх галицьких школах.

Методи навчання у народних школах відповідали методам виховання. В школах процвітав авторитаризм, практикувалися тілесні покарання учнів та інші форми знуцання над ними, придушувалася будь-який вільний прояв особистості. Заклики до застосування фізичних покарань у школі знаходили місце і на сторінках галицької педагогічної преси. Так підтримувався і "науково обґрунтовувався" деспотизм учителів щодо учнів. У результаті такого виховання юнаки та дівчата виходили з них "або чистими недоумками, або передчасними практиками та егоїстами".

Відсутній педагогічний такт і у вчителя з оповідання "Грицева шкільна наука", який також дістав деяку професійну підготовку. Він не виявляв жодних наукових інтересів на уроці, тому не отримував поваги від дітей, які не слухали його пояснень і займалися своїми справами. Палке бажання вчитися Гриця та інших школярів педагог приглушує постійними криками та тілесними покараннями. Через таке навчання з щоденними різками Гриць "вихуд та поблід і ходив увесь час, мов сновида" [5: 2: 252].

Безглузда "методика" цього вчителя зводилася до настанови на механічне заучування. "Професор говорив щось, показував якісь дощечки, що на них були намальовані якісь гачки та стовпки..." [5: 2: 250] Франко у новелі насміхається з того, як професор розкладав і складав перед дітьми таблички, на яких були написані склади, з'єднані без будь-якого логічного зв'язку. А школярі "...невтомно по сто разів співучими голосами повторяли: а-ба-ба-га-ла-ма-га" [5: 2: 251]. Внаслідок такої бездарності вчителя, за рік вони нічого не освоїли і, як іронічно пише автор, "крім Гриця, таких "туманів вісімнадцятих" між тогорічними школярами було 18 на 30, і всі вони під час того шкільного року заєдно робили собі блискучі надії, як то буде гарно, як вони увільняться від щоденних різок, позаушників, штурханців, "пац" та попідволосників і як покажуться знов у повнім блиску своєї поваги на пасовищі" [5: 2: 252]. Цю професорську премудрість без всякого навчання умить перейняв гусак. Так об'єктивно сатирично завершується твір і це не випадково, цією кінцівкою автор глумиться із методів механічної зубрячки схоластичної шкільної системи.

Письменник опосередковано, ніби глузуючи з безграмотності Гриця, вістря сатири переносить на "діяльність" пана професора. На прикладі цього вчителя з великою художньою силою Франко заперечує антигуманне викладання в школах, де даремно витрачають час "нещасливі, забиті фізично й духовно діти, котрих нерви відмаленьку притупили страшні, огидні сцени, а голови від шістьох літ задурила професорська дисципліна" [6: 15: 580].

І в цьому, як і у вище зазначених творах, автор, вказує на те, що серед учителів освічених, що закінчили вчительські семінарії і чесно трудилися на ниві просвітництва, зустрічалися тупі, обмежені, жорстокі педагоги, від яких учні "туманіли зо страху". Він, критикуючи, передає тверезу правду фактів про методику викладання в навчальних закладах та розкриває очі всьому суспільству на австрійську шкільну систему з її антидемократичними рисами.

Створена на основі власних життєвих спостережень, сатирична проза свідчила про глибоке знання автором дійсності, про його вміння відбирати типові факти, художньо узагальнювати їх. Оповідання письменника, в яких органічно поєднані нищівна соціальна критика з тонким психологічним аналізом, є своєрідною енциклопедією життя тогочасного суспільства.

У своїх новелах, для яких характерна іронічна манера викладу, Франко веде розповідь від імені героя твору, що дає можливість найглибше опосередковано розкрити проблеми через призму сприйняття цього героя. Іронічного забарвлення автор досягає своєрідним мовним оформленням матеріалу, а також комізмом ситуацій та характерів. Досконало письменник для сатиричної виразності своїх персонажів використовує портрет. У змалюванні психології персонажів Франко не зводить твори до голого психологізму, бо душевний стан героїв, їх настрої, переживання, вчинки він вмотивовує соціально-економічними і суспільними обставинами. Творам письменника властиві лаконізм, новизна художніх прийомів, розмаїття способів сюжетно-композиційної будови.

Тема вчителя була одна з магістральних і у творчості С. Васильченка. Педагог за фахом і покликанням, він береться за неї не тільки тому, що також був добре обізнаний з життям школи та умовами праці народних вчителів, а й для того, щоб свідомо протиставити образ безправного приниженого, матеріально незабезпеченого вчителя аналогічним образам, де вчитель змальовувався святим подвижником. Письменник писав: "Для своєї творчості я брав свідомо сюжети з близького мені життя" [7: 57]. Всі свої спостереження він декодує у ряді реалістичних творів, в переважній більшості яких виразно пульсує гумор і сатира ("Вечеря" (1910), "Божественна Галя" (1910), "Над Россю" (1911), "З самого початку" (1911), "Гріх" (1912). Хоча не у всіх його новелах з учительського життя сатира становить основу художнього змісту, в інших – в поєднанні з гумором, присутній лише сатиричний елемент в змалюванні об'єктивного життя героїв. Для своїх творів Васильченко брав окремі показові епізоди, життєві факти і за допомогою поетичних засобів художньо узагальнював їх, надавав їм значного ідейного звучання.

"Шкільні" твори С. Васильченка написані в реалістично-викривальному плані під враженнями особисто баченого і пережитого. Повз його увагу не могли пройти нестерпні, злиденні матеріальні умови учительського життя, що були характерні для України кінця XIX – початку XX століття, яка була під владою Росії. Правдиво вимальовуючи соціальне становище вчителя, його залежність від різних чиновників, він заперечував будь-яку ідеалізацію образів народних вчителів. У своїх творах, яким притаманний сатиричний струмінь, він виводить різні типи вчителів: позитивно змальовує тих, хто продовжував служити своєму високому покликанию у жаклих умовах тогочасного життя, і переконливо розвінчує "пристосуванців", кар'єристів, які намагалися догодити існуючому ладу. В сатиричному письменнику відповідно до якісної визначеності життєвих явищ, також, як і у Франка, зустрічаємо подібне розрізнення відтінків сатиричного сміху: від гострого, гнівного викривального пафосу до бадьорого забарвлення. Тому у зв'язку з цим можна виділити в оповідача різні типи змалювання іронії: зла, вбивча, неприхована, тонка, співчутлива.

В оповіданні "Божественна Галя" у гумористичному плані показана не зовсім комічна діяльність учительки приходської церковної школи, яка із стін семінарії винесла антипедагогічний "метод" – скубити своїм учням чуби, бити їх лінійкою. Автор неприховано насміхається з навчального процесу головної героїні і його глум нерідко набуває саркастичного звучання: "Щось коло п'яти десятків голів з ушима й чубами перейшли до влади Галі. Роботи набралось до смутку; не вистачало навіть часу, щоб перем'яти всі чуби та уши" [8: 1: 83]. Вжиті з іронічною метою слова "чуби" та "уши" для називання школярів, характеризують зневажливе ставлення учительки до них, посилюють тим самим негативне сприймання читачами зображуваного. Вдаючись до засобів сатиричного змалювання сміху, Васильченко тим самим розвінчує не саму особу педагога, а через її образ – негативні методи навчання на Східній Україні, які мали трагічні наслідки для дітей: нівечили їх душі, виховували в них жорстокість. Таким чином, в новелі присутній опосередкований об'єкт сатиричного висвітлення.

С. Васильченко у житті теж не раз спостерігав, як учителі перетворювались на бездушних, черствих деспотів, вдавались до різки та штурханів. Письменник-педагог не міг спокійно миритися з подібними "педагогічними вправами". Він усвідомлював, що такий стан речей, насамперед, результат тогочасної системи управління, що поширювалась на всі державні органи.

Обмежені так звані "меценати", від яких залежала доля вчителя, намагалися перетворити народного вчителя в механічного виконавця мертвої схоластичної псевдопедагогіки. Так, молода вчителька Галя, якій лише 15 років, повинна стояти на колінах, доки батюшка, завідуючий школою, вичитає їй за "провину" (в своїй кімнаті при школі з дітьми влаштувала виставу). Образ педагога вималюваний автором не тільки сатиричними барвами, їй належні і позитивні риси дитячої безпосередності у стосунках з учнями, що чітко в гумористичному плані зображено в приготуванні "кумедії". Комедійно зображує письменник сцену зустрічі Галі із завідуючим школою попом Лукою, використовуючи при цьому відповідну лексику, фразеологію і тональність автора-оповідача: діти "прикипіли" на своїх місцях, а вчителька швидко "шкрябнула" на піч. Нещадно таврує прозаїк образ такого представника духовенства, діяльність якого спрямована на переслідування педагога та придушення будь-яких проявів вільнодумства. Зла іронія тут переростає в сарказм.

До цієї ж теми сатиричного розвінчання реакційного впливу духовенства на справи школи звертається С. Васильченко в інших новелах. Так, в оповіданні "Над Россю" (1911) піп разом з місцевою сільською верхівкою переслідує і домагається звільнення з роботи вчителя, у творі "Чарівний млин" (1911) теж намагається вигнати зі школи за "мужицькі книжки", в "Таланті" (1924) стає причиною руйнування таланту вчительки. Маючи таких представників духовенства, церква намагалася впливати на вчителів, а через них і на освіту загалом. Васильченко гостро засуджує духівництво, від якого часто зазнавав переслідувань і сам. Письменник на власному досвіді переконався, що в умовах царської Росії учитель був цілком залежним від урядників, панів, попів, різних "попечителів", які грубо втручалися у роботу школи, вирішували долю педагогів. Він, як педагог вважав, що вчитель повинен бути у школі господарем, ні від кого не залежати, тільки тоді він зможе принести багато користі.

З оповіданнями Франка, Васильченка, в яких йдеться про залежність вчителя від місцевого духовенства, перегукуються твори багатьох письменників складного часу дореволюційної доби, зокрема Лесі Українки "Школа" і М. Коцюбинського "Лялечка". Леся Українка пише, що учителька перебувала в повній залежності від попа, який своєю волею скасував екзамени учням, заявивши: "Нащо їм екзамени, нехай ідуть бидло пасти". Зарплата вчительки залежала від подачок батюшки, з якої вона повинна була викручувати гроші, що належали їй законно. Усе навчання зводилось до елементарного вміння лічити, писати і читати молитви. М. Коцюбинського теж таврує пасивність земської вчительки Ярини Дольської, що переймається думками отця Василя, закриваючи очі на його цинізм, брутальне втручання в справи школи: не хоче записувати всіх дітей до школи, зводячи таким чином особисті рахунки з селянами. Він войовничо критикує церкву, яка заважала справам освіти і духовно пригнічувала інтелігенцію.

Вимога незалежності вчителя зустрічається в багатьох творах С. Васильченка. Характерною щодо цього є новела "З самого початку", в якій, як і в "Божественній Галі", художник слова підкреслює підвладність вчителів так званим попечителям, за волею яких відкривалися чи закривалися школи, підбиралися кадри на роботу, вирішувалися людські долі. У ній Васильченко, як і Франко, з огидою і обуренням писав, що представники церкви, виступаючи проти освіти для селян, вважали вчителів, що походили з народу, своїми ворогами. В оповіданні "З самого початку" автор сатирично описує соціальну несправедливість в пануючій системі освіти, злиденне існування інтелігенції. Героя твору, сільського молодого вчителя Якова Малинку, який плідно працював на новому місці у Вишнівській школі, що була найкращою на цілий район, було звільнено інспектором за протекцією попечительки Олександри Андріївни. Їй не сподобався зовнішній вигляд молодого вчителя, одягнутого в позичений в колеги "старенький сюртук, з празниковим виглядом". Багата і щедра пані так мотивувала своє рішення: "По крайній небрежності в его костюме, по манерам держать себя, я не могла предположить в особе этого молодого человека нашего нового учителя" [8: 1: 102]. Не дивлячись на бажання працювати для народу, героя твору переводять якнайдалі з Вишнівської школи, адже таким, як пані-попечителька, треба було не розумного, а "тертого хлопця, чистяка, щоб умів ладити з панами" [8: 1: 102]. В її проханні не було відмовлено, адже "попечителька дає гроші на школу, має велику руку в земстві, – і я не можу не вволити її прохання" [8: 1: 102].

З реалістичною переконливістю глузливо детально відтворює прозаїк сцену чекання самого учителя в передпокої Олександри Андріївни: "Підійшов до низенької канапи, сів і ноги простягнув. Тільки ж глянув на їх, швидко і полохливо підібрав: і без того куценькі штани тепер піднялися мало не до самих колін. Малинка пригнувся і став натягувати їх нижче; розправився, глянув – рукава сюртука збіглися до самих ліктів; поспішаючись, обсмикав рукава – ноги знов світять панчохами. Нагнувся – щось тріснуло на шиї. Схопився з місця, взявся рукою за манишку – галстук легенько опинився в його руці: заціпка на йому розірвалася, і не було надії начепити його знову" [8: 1: 99]. Гумористичне змалювання зовнішності Малинки має сатиричний підтекст: оповідач доводить, що зарплатня викладача була настільки мізерною, що її ледве вистачало на прожиття, про відповідний одяг не могло бути й мови. Тут немає гнівного сарказму письменника, Васильченко співчуває своєму герою, хорошому викладачу з високим рівнем педагогічної майстерності. Письменник доводить, що причина глузування не в характері Малинки, а в обставинах, в які він ненароком потрапляє.

Змінюється відтінок сміху при зображенні образів попечительки та інспектора. Для змалювання портрета попечительки автор використовує репліки селян, які несуть викривальний характер, кидають промінь на всю її "безкорисливу щедрість": "душа в неї не з лопуцька". В образі інспектора втілено риси підлабузника, людини без власної думки. Елемент сатири проявляється у своєрідному використанні комедійно-викривальних портретних характеристик згаданих образів. С. Васильченко своєю новелою сатирично висміюючи керівну верхівку в системі народної освіти в країні, підкреслює абсолютну безправність молодих вчителів перед багатими можновладцями, від яких залежало майбутнє кожного з них. Через іронічне відтворення звичайних буденних фактів учительського життя оповідач вдається до глибокого драматизму характерних явищ дійсності: показує типовий самодержавний лад на зламі століть, який морально калічить психіку вчителя.

Подібним мотивом сповнена інша новела "Гріх", написана у формі сну-марення. Об'єктом комічного тут виступає боягузливість як основна особливість характеру вчительки земської школи. Непереможний страх опановує душу вчительки Насті Григорівни перед приїздом начальства навіть незважаючи на те, що вона "таки справді і слухняна, й почитива, і на шори та вбори та на паничів не вабить, а роботи своєї пильнує" [8: 1: 184]. Учителька "боїться навіть власної тіні": "Треба боятися, бо до чого тільки не можна причепитись..." [8: 1: 184]. Інспектор Люципоренко і піп "вдираються" в її сні про особисте щастя. У творі вони безпосередньо не показані, але портрет їх через сприймання вчительки відтворений досить виразно. Ідейно-естетична функція сатиричного змалювання характеру вчительки полягає у викритті автором типового принизливого почуття остраху викладачів перед шкільною верхівкою, характерного для дореволюційного життя інтелігенції.

Весь твір перейнятий тонкою іронією, яка проявляється письменником в осудженні боягузливості і нерішучості вчительки. Добродушно-насмішкуватого зображення в творі оповідач досягає за допомогою зіставлення сну та дійсності: реальні картини і різноманітні голоси переплітаються з фантастичними –

сонними мареннями. Комізм ситуацій надає твору гумористичного звучання. Васильченко гостро та іронічно сміється з Насті, що відчувається в самій назві твору: гріхом видається їй все – і те, що забула засвітити лампадку перед іконою, і те, що кохає Петра, і те, що ховає від інспектора люстерко і пудру. Гумор у всьому творі служить авторові не лише для художньої конкретизації характеру вчительки, але й розкриває основну ідею твору – показує повну беззахисність народного вчителя перед начальством, від якого залежить і втрата посади.

Про подібні явища з життя школи та вчителів писали також й інші письменники тієї доби. Так, в оповіданні "У школі" Дніпрова Чайка розповідає про візит інспектора, який, на відміну від зображення інспекторів у творах "Гріх", "Божественна Галя", "З самого початку", відтворений у гумористичному плані.

Аналогічним свідченням проти існуючого ладу пройнята новела С. Васильченка "Вечеря", в якій йдеться про нестерпні умови життя сільських учителів, їхнє напівголодне існування. У трагікомічну ситуацію потрапляють сільські вчителі Недбай і Петльований: на свят-вечір вони залишаються без крихти хліба, і вимушені, самотні й голодні, збирати під партами учнівські недоїдки та їсти олію, яку староста купив для замазки вікон. "Панська" вечеря, як глузливо пише автор, в нетопленій хаті була типовим явищем тогочасних учительських буднів. Звідси і символічна назва твору, яка містить іронічний підтекст, що відповідає звучанню оповідання загалом. Письменник влучно підібрав і прізвища викладачам: Недбай немає й кусня хліба, голодний "солодко марить про солодку кутю", Петльований, в свою чергу, наївно "петляє" у своїй брехні: "Слухай, земляче, чи не знайшлося б у тебе того... чогонебудь іззисти, хоч хліба шматок...я, бачиш, сьогодні забув пообідати, так немов того..." [8: 1: 57]. Наївна брехня в уривчастій фразі молодого вчителя викликає співчутливу сумну усмішку. Як і в попередніх творах, комедійного звучання письменник досягає своєрідною добродушно-насмішкливою манерою розповіді. Гумор у творі гостро цілеспрямований: з одного боку, викликає симпатію та співчуття до педагогів, з іншого – служить засобом викриття негативних явищ тогочасного життя. Сміх у гуморесці, який набуває соціального відтінку, опосередковано спрямований теж, як і в попередніх творах, проти буржуазної дійсності, яка несла сільській інтелігенції матеріальні нестатки і злигодні.

На відміну від І. Франка та інших письменників тих років – Дніпрові Чайки, Л. Яновської, О. Маковея, які також писали про вчителів, С. Васильченко в своїх яскравих оповіданнях, на конкретних прикладах, опосередковано сатирично влучно показує як народні вчителі, які чесно та віддано працювали, замерзали у нетопленій квартирі без шматка хліба, зазнавали переслідування з боку сільських урядників, жмикрутів, інспекторів і багатих попечителів, тряслись перед начальством, перетворювались в безневільну, залякану істоту. У цих творах джерелом сміху, що несе соціальну скерованість, здебільшого є аналіз образів і комізм ситуації, в які вони попадають. За допомогою комічних гумористичних і сатиричних відтінків змалювання автор, художньо критикуючи, відтворює типові явища самодержавно-бюрократичної системи освіти. Письменник-реаліст змальовує те типово комічне, що існувало в самій дійсності і відповідно до цього добирає відтінки сміху. В доборі комедійних художніх прийомів для розкриття комізму життєвих явищ і проявилась художня майстерність автора.

Бурхлива доба кінця XIX – початку XX століття з її кардинальними змінами в суспільно-політичній обстановці через різні ступені опосередкованості впливала на літературу, на її зміст. В умовах різко загострених політичних катаклізмів письменники І. Франко та С. Васильченко, намагаючись реалістично, без ідеалізації, передати стан тогочасної системи освіти, шукають адекватних форм відтворення дійсності. Оповідачі знаходять своє відображення в сатиричному викритті окремих негативних явищ, що траплялись в житті народного вчителя. Вони по-різному використовують психологічний аналіз, принцип створення сатиричних образів-типів вчителів: будують свої сатири на внутрішньо-психологічних колізіях героїв і тим самим правдиво розкривають їх справжню суть. Кожен з авторів психологічний аналіз як важливу рису творчого стилю виявляє специфічно – в зображенні різних життєвих ситуаціях та своєрідному змалюванні характерів.

Піднімаючи схожі питання і проблеми, реалізуючи їх в художніх текстах, кожен з митців при цьому виявляв свою творчу індивідуальність, але один і другий зуміли створити власний стиль, цілком оригінальний і своєрідний. Глибоко вникаючи в психологію персонажів, новелісти прагнули збудити в читача певне почуття, змусити його пережити разом з героями твору.

Образи вчителів у письменників несуть однакове значне ідейне навантаження, але в кожного з них по-своєму вони розширюють соціальну картину життя інтелігенції. У сатири письменників зустрічаємо різні відтінки сміху – від гнівного сарказму до сповненої душевного болю іронічної посмішки. Сатиричне викриття у їх оповіданнях нерідко опосередковане: через іронічний сміх над невдахами-вчителями виявляється соціальна спрямованість проти самодержавно-бюрократичної системи освіти та жандармських методів виховання.

Письменники, які добре розумілися на педагогіці, зуміли в своїх новелах, невеликих за обсягом, але значних за своїм ідейним змістом, відобразити важливі освітні проблеми і засобами сатири оригінально розвінчували потворні типові явища шкільного життя, що гальмували розвиток навчально-виховного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Грудницька М. Степан Васильченко / М. Грудницька, В. Курашова // Статті та матеріали (3 серії "Матеріали та дослідження з історії української літератури XIX – XX століть"). – К., 1950. – Вип. 2. – 335 с.
2. Драгоманов Михайло. Листи до Ів. Франка і інших. 1881-1886. Видав Іван Франко / Михайло Драгоманов. – Львів, 1906. – С. 251–252.
3. Франко І. Я. Твори в 20-ти томах / І. Я. Франко. – К. : Дніпро, 1981. – Т. 19. – 60 с.
4. Франко І. Педагогічні статті і висловлювання / І. Франко. – К. : Рад. школа, 1960. – 59 с.
5. Франко І. Я. Твори : в 2-х томах / І. Я. Франко. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 2 : Оповідання. – 557 с.
6. Франко І. Я. Твори в 20-ти томах / І. Я. Франко. – К. : Дніпро, 1981. – Т. 15. – 580 с.
7. Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 39, автограф № 26. – 57 с.
8. Васильченко С. В. Твори в 3-х томах / С. В. Васильченко. – К. : Дніпро, 1974. – Т. 1 : 1903-1916. – 405 с.
9. Білецький О. І. Іван Франко. Життя і творчість / [Білецький О. І., Басс І. І., Кисельов О. І.]. – К. : Акад. наук УРСР, 1956. – С. 254–307.
10. Білецький Ф. М. Українська сатира кінця XIX – початку XX століття. Проблема ідейно-художньої своєрідності прози / Ф. М. Білецький. – Дніпропетровськ, 1973. – 136 с.
11. Гаєвська Л. О. Морально-етична проблематика української новели кінця XIX – початку XX століття / Л. О. Гаєвська. – К. : Наукова думка, 1981. – 128 с.
12. Грушкевич І. Л. Педагогічна діяльність і педагогічні погляди С. В. Васильченка / І. Л. Грушкевич. – К. : Радянська школа, 1961. – 63 с.
13. Індивідуальні стилі українських письменників XIX – початку XX століття : [збірник наукових праць]. – К. : Наукова думка, 1987. – 309 с.
14. Калениченко Н. Л. Українська література кінця XIX – початку XX століття. Напрями, течії / Н. Л. Калениченко. – К. : Наукова думка, 1983. – 255 с.
15. Кобилецький Ю. С. Творчість Івана Франка / Ю. С. Кобилецький. – К. : Держлітвидав., 1956. – 357 с.
16. Костюченко В. А. Степан Васильченко : Життя і творчість / В. А. Костюченко. – К. : Дніпро, 1978. – 155 с.
17. Нестер З. М. Гумор і сатира в творчості С. Васильченка / З. М. Нестер. – К. : АН УРСР, 1962. – 152 с.
18. Олійник В. П. Творчість Степана Васильченка / В. П. Олійник. – К. : Вища школа, 1979. – 207 с.
19. Смаль В. З. Педагогічні ідеї Івана Франка / В. З. Смаль. – К. : Радянська школа, 1966. – 187 с.
20. Франко І. Слово про критику / І. Франко // Твори в 20-ти томах. – К. : Наукова думка, 1896. – Т. 5. – 34 с.
21. Шумило Н. М. Проза Степана Васильченка : Питання поетики / Н. М. Шумило. – К. : Наукова думка, 1986. – 239 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Grudnyts'ka M. Stepan Vasylychenko [Stepan Vasylychenko] / M. Grudnyts'ka, V. Kurashova // Statti ta materialy (Z serii "Materialy ta doslidzhennia z istorii ukrains'koi literatury XIX – XX stolit'" [Articles and Materials (From the Series "Materials and Research on the History of Ukrainian Literature of the XIX – XX Centuries")] / M. Grudnyts'ka, V. Kurashova. – K., 1950. – Vyp. 2. – 335 s.
2. Dragomanov Mykhailo. Lysty do Iv. Franka i inshykh. 1881-1886. Vydav Ivan Franko [Letters to Ivan Franko and Others. 1881-1886. Published by I. Franko] / Mykhailo Dragomanov. – L'viv, 1906. – S. 251–252.
3. Franko I. Ya. Tvory v 20-ty tomakh [Collected Works in 20 Volumes] / I. Ya. Franko. – K. : Dnipro, 1981. – T. 19. – 60 s.
4. Franko I. Pedagogichni statti i vyslovliuvannia [Pedagogical Articles and Narratives] / I. Franko. – K. : Rad. Shkola, 1960. – 59 s.
5. Franko I. Ya. Tvory : V 2-kh tomakh [Collected Works in 2 Volumes] / I. Ya. Franko. – K. : Dnipro, 1986. – T. 2 : Opovidannia. – 557 s.
6. Franko I. Ya. Tvory v 20-ty tomakh [Collected Works in 20 Volumes] / I. Ya. Franko. – K. : Dnipro, 1981. – T. 15. – 580 s.
7. Viddil rukopysiv Instytutu literatury im. T. G. Shevchenka AN URSR, f. 39, avtograf № 26 [Department of Manuscripts at the Institute of Literature Named after Taras Shevchenko, Academy of Science, Ukrainian Soviet Socialist Republic, f. 39, autograph No. 26]. – 57 s.
8. Vasylychenko S. V. Tvory v 3-kh tomakh [Collected Works in 3 Volumes] / S. V. Vasylychenko. – K. : Dnipro, 1974. – T. 1 : 1903-1916. – 405 s.
9. Bilets'kyi O. I. Ivan Franko. Zhyttia i tvorchist' [Ivan Franko. Life and Works] / [Bilets'kyi O. I., Bass I. I., Kysel'ov O. I.]. – K. : Akad. nauk URSR, 1956. – S. 254–307.
10. Bilets'kyi F. M. Ukrains'ka satyra kintsia XIX – pochatku XX stolittia. Problema ideino-khudozh'oi svoeridnosti prozy [Ukrainian Satire of the Late XIX – Early XX Centuries. The Problem of Ideologic and Artistic Peculiarity of Prose] / F. M. Bilets'kyi. – Dnipropetrovs'k, 1973. – 136 s.
11. Gaev's'ka L. O. Moral'no-etychna problematyka ukrains'koi novely kintsia XIX – pochatku XX stolittia [Moral and Ethical Problems in the Ukrainian Novelette in the Late of the XIX – Early XX Centuries] / L. O. Gaev's'ka. – K. : Naukova dumka, 1981. – 128 s.
12. Grushkevych I. L. Pedagogichna diial'nist i pedagogichni pogliady S. V. Vasylychenka [Educational Work and Pedagogical Approaches by S. V. Vasylychenko] / I. L. Grushkevych. – K. : Radians'ka shkola, 1961. – 63 s.
13. Indyvidual'ni styli ukrains'kykh pys'mennykiv XIX – pochatku XX stolittia [Individual Styles of Ukrainian Writers in the XIX – Early XX Centuries] : [zbirnyk naukovykh prats'] [Individual Styles of Ukrainian Writers in the XIX – Early XX Centuries]. – K. : Naukova dumka, 1987. – 309 s.

14. Kalenychenko N. L. *Ukrains'ka literatura kintsia XIX – pochatku XX stolittia. Napriamy, techii [Ukrainian Literature at the End of the XIX – the XX Beginning of Centuries. Trends, Directions]* / N. L. Kalenychenko. – K. : Naukova dumka, 1983. – 255 s.
15. Kobylets'kyi Yu. S. *Tvorchist' Ivana Franka [Works by Ivan Franko]* / Yu. S. Kobylets'kyi. – K. : Derzhlitvydav., 1956. – 356 s.
16. Kostiuchenko V. A. *Stepan Vasyl'chenko : Zhyttia i tvorchist [Stepan Vasyl'chenko : Life and Works]* / V. A. Kostiuchenko. – K. : Dnipro, 1978. – 155 s.
17. Nester Z. M. *Gumor i satyra v tvorchosti S. Vasyl'chenka [Humour and Satire in Works by Stepan Vasyl'chenko]* / Z. M. Nester. – K. : AN URSSR, 1962. – 152 s.
18. Oliinyk V. P. *Tvorchist' Stepana Vasyl'chenka [Works by Stepan Vasyl'chenko]* / V. P. Oliinyk. – K. : Vyshcha shkola, 1979. – 207 s.
19. Smal' V. Z. *Pedagogichni idei Ivana Franka [Pedagogical Ideas by Ivan Franko]* / V. Z. Smal'. – K. : Radians'ka shkola, 1966. – 187 s.
20. Franko I. *Slovo pro krytyku [On Criticism]* / I. Franko // *Tvory v 20-ty tomakh [Collected Works in 20 Volumes]*. – K. : Nauk. dumka, 1896. – T. 5. – 34 s.
21. Shumylo N. M. *Proza Stepana Vasyl'chenka : Pytannia poetyky [Prose by Stepan Vasyl'chenko : Poetics Matters]* / N. M. Shumylo. – K. : Naukova dumka, 1986. – 239 s.

Матеріал надійшов до редакції 04.04. 2012 р.

Хронюк С. М. Особенности художественной реализации образов учителей и учебно-воспитательного процесса в школе в произведениях И. Франко и С. Васильченка.

В статье основное внимание уделено сатирическому характеру произведений из школьной жизни демократического круга писателей И. Франко и С. Васильченко и прослежены природа и особенности этой сатиры. Главное задание публикации заключается в раскрытии специфики художественной реализации художниками слова деятельности сельского учителя в социальном плане. Изображена сатирическая струя в рассказах писателей-педагогов, которая развенчивает существующий общественный строй, который поставил народного учителя в невыносимые жизненные условия. Исследовано как с помощью комических юмористических и сатирических приемов и средств мастера слова смогли в своих новеллах художественно остро и критично отобразить важные образовательные проблемы и средствами сатиры оригинально развенчивали уродливые типичные явления из жизни школы, которые тормозили развитие учебно-воспитательного процесса в государственно-бюрократической системе образования на изломе веков.

Khronyuk S. M. Peculiarities of the Artistic Realization Presenting the Character Sketches of Teachers and Educational Process at School in the Works by I. Franko and S. Vasyl'chenko.

The article focuses on the satirical nature of works on school life by democratic writers like I. Franko and S. Vasyl'chenko and traces the peculiarities and character of such kind of satire. The present publication is mainly aimed at revealing the artistic presentation of a rural teacher work from the social point of view by the writers. It depicts the satirical approach in the stories by writers and pedagogues as well used to dismiss the existing social system that caused intolerably hard living conditions under which public teachers lived. It also investigates how the outstanding writers managed to portray the essential educational problems with keen criticism through comic, humour and satirical means. Satire has enabled them also to dispel in an original way ugly typical phenomena from the school life that were retarding the development of educational process in the autocratic and bureaucratic system at the turn of the century.